

УДК 341

Сопільник Р. Л., к.ю.н., доцент,
Львівський університет бізнесу та права

Конвенційні вимоги щодо справедливого судового розгляду

У статті досліджуються аксіологічні засади об'єктивізації конвенційних вимог в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини. Акцентується на євроінтеграційному спрямуванні національного правозастосування в контексті реалізації конвенційних вимог щодо справедливого судового розгляду.

Ключові слова: конвенційні вимоги, Європейський суд, євроінтеграція, справедливий судовий розгляд.

В статье исследуются аксиологические основы объективации конвенционных требований в контексте прецедентной практики Европейского суда по правам человека. Акцентируется на евроинтеграционном характере национального правоприменения в контексте реализации конвенционных требований относительно справедливого судебного разбирательства.

Ключевые слова: конвенционные требования, Европейский суд, евроинтеграция, справедливое судебное разбирательство.

This paper investigates the axiological principles objectification Convention requirements in the context of the case-law of the European Court of Human Rights. The attention to European integration targeting domestic law enforcement in the context of the conventional requirements of a fair trial.

Key words: the convention, the European Court, European integration, a fair trial.

Постановка проблеми. Проблематика реалізації права на справедливий судовий розгляд особливо актуалізувалася в контексті євроінтеграційних спрямувань України до європейського простору. Об'єктивізація права на справедливий судовий розгляд належить до найважливіших тем, що перебувають у полі євроінтеграційних процесів. Адже йдеться про утвердження демократичних принципів, верховенства права, прав людини та фундаментальних свобод.

У Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод задекларовано, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення [1]. Практика Європейського суду засвідчує, що національними судами чи не найчастіше порушується стаття 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод. Належить брати до уваги, що, як зазначено у Рекомендації (2004) 6 Комітету міністрів Ради Європи, характер і кількість заяв, поданих до Суду, та постановлених ним рішень свідчать, що нині як ніколи необхідно, щоб держави-члени дотримувались конвенційних вимог [2]. Врахування прецедентної практики Європейського суду з прав людини сприятиме зменшенню потоку поданих на розгляд заяв — адже, якщо в національних органах розгляд справ відбуватиметься належним чином, зменшиться кількість заявників. У цьому контексті особливо актуальним стає дослідження права на справедливий судовий розгляд крізь призму конвенційних вимог.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблематики реалізації конвенційних вимог у функціонуванні судових органів звертався І. Марочкін, який досліджував доступність правосуддя та гарантії його реалізації, виділяючи такі елементи

доступності, як організаційно-правові, які включають у себе судову структуру (територіальне наближення судів до населення, створення умов, що сприятимуть зайняттю суддівських посад висококваліфікованими спеціалістами; належне матеріальне забезпечення судів тощо) та судочинний (порядок порушення справ, порядок розгляду справ, що забезпечує безперешкодну можливість використовувати процесуальні права; розумні строки судового розгляду тощо), а також матеріальні (розумність судових витрат, часткове чи повне звільнення від їх сплати; фінансування судової діяльності, надання юридичної допомоги вразливим верствам населення) [3]. А. Лужанський аналізував поняття безстороннього суду в контексті ст. 6 Конвенції [4]. О. Овчаренко крізь призму постулатів Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, вивчала поняття доступності правосуддя як принципу організації та діяльності судової влади, а також інституційні гарантії доступності й доступність механізмів оскарження судових рішень [5]. В. Семенов, апелюючи до Конвенції, виокремлював наступні положення принципу судового захисту: право на звернення до суду за судовим захистом (право на звернення до суду має будь-яка особа, зацікавлена у судовому захисті) та доступність судового захисту [6, с. 110 – 111]. А. Бернуков, В. Бігун, Ю. Лобода осмислювали специфіку правосуддя як справедливого судочинства, досліджуючи фундаментальну онтологію правосуддя, проблеми правосуддя й судової правотворчості, імплементації практики Європейського суду з прав людини [7].

В. Андрусенко акцентував на понятті справедливого розгляду, звертаючи особливу увагу на дотримання рівності засобів, тобто рівності між сторонами у процесуальному плані [8]. В. Тацій досліджував кримінальний процес в контексті європейських стандартів, зокрема судовий контроль у стадії дізнання та досудового слідства, апелюючи до проблеми кримінального процесу при розгляді справ у судах першої інстанції [9]. В. Качан, звертаючись до практики Європейського суду з прав людини, зосереджувався на конвенційних вимогах, пов'язаних із захистом прав людини [10]. У праці І. Коліушка та Р. Куйбіди піднімалася проблема незалежності суду та приведення української системи правосуддя до європейських стандартів [11]. У монографії О. Банчука і Р. Куйбіди досліджувались правові позиції Європейського Суду з прав людини щодо тлумачення статті 6 Конвенції, відповідність українського законодавства і правозастосовчої практики положенням Конвенції та відповідним тлумаченням Європейського Суду [12]. Т. Дудаш, розглядаючи практику застосування Європейським судом з прав людини конвенційних прав, звертала особливу увагу на справедливий судовий розгляд. С. Шевчук, досліджуючи поняття судового захисту прав людини в контексті практики Європейського суду по правах людини, заакцентував на Конвенції як важливому чиннику залучення у правову систему України європейських правових цінностей [13]. А. Олійник, звертаючись до критеріїв, яким повинен відповідати суд відповідно до вимог, сформованих міжнародними нормативно-правовими актами, наголошував на сучасному стані дотримання Україною європейських стандартів у галузі забезпечення незалежності та безсторонності суду [14]. Таким чином, питання щодо реалізації конвенційних вимог отримувало висвітлення у науковій літературі, однак недостатньо розкрито тему об'єктивації конвенційних вимог у прецедентній практиці Європейського суду з прав людини.

Метою статті є визначення характеру опредмечення конвенційних вимог у практиці Європейського суду з прав людини.

Виклад основного матеріалу. Першочерговою вимогою до існування ефек-

тивного засобу правового захисту, як зазначено у Рекомендації (2004) 6 Комітету міністрів Ради Європи, є гарантування конвенційних прав у рамках національного правопорядку. Позитивним досягненням у цьому контексті є те, що Конвенція стала невід'ємною частиною національного правопорядку кожної держави-учасниці. Це досягнення підвищило доступність ефективних засобів правового захисту. Цьому сприяє і те, що суди та органи виконавчої влади дедалі більше враховують прецедентну практику Суду при застосуванні національного права та є свідомими свого обов'язку виконувати рішення Суду у справах, які безпосередньо стосуються їхньої держави [2].

З-посеред базових постулатів 6 статті Конвенції – поняття справедливого, незалежного і безстороннього суду. При винесенні судових рішень, як зазначено у Висновку Консультативної ради Європейських суддів, судді повинні бути безсторонніми, вільними від будь-яких зв'язків, прихильності чи упередження, яке впливає або може сприйматися як таке, що впливає на здатність судді приймати незалежні рішення [15]. В Основних принципах незалежності судових органів зазначено, що незалежність судових органів гарантується державою і закріплюється в Конституції або законах країни. Усі державні та інші установи зобов'язані шанувати незалежність судових органів і дотримуватися її. Судові органи вирішують передані їм справи безсторонньо, на основі фактів і відповідно до закону, без будь-яких обмежень, неправомірного впливу, спонуки, тиску, погроз або втручання, прямого чи непрямого, з будь-якого боку і з будь-яких би то не було причин. Вони володіють компетенцією стосовно всіх питань судового характеру і мають виняткове право вирішувати, чи входить передана їм справа до їхньої встановленої законом компетенції. Не повинно мати місця неправомірне чи несанкціоноване втручання у процес правосуддя, і судові рішення, винесені суддями, не підлягають перегляду. Цей принцип не перешкоджає здійснюваному відповідно до закону судовому перегляду чи пом'якшенню вироків, винесених судовими органами. Принцип незалежності дає судовим органам право і вимагає від них забезпечення справедливого ведення судового розгляду і дотримання прав сторін. Кожна держава-член повинна надавати відповідні засоби, які давали б змогу судовим органам належним чином виконувати свої функції [16].

У справі “Кубер проти Бельгії” зазначено, що обов'язком кожної держави є створення судів, діяльність яких відповідає б принципам неупередженості [17]. Підкреслено наявність двох складових безсторонності: суб'єктивної та об'єктивної. Не можна обмежуватися лише суб'єктивними критеріями, натомість слід зважати й на об'єктивні, як зазначено у справах “Кембел і Фел проти Сполученого Королівства” [18], “П'єрсак проти Бельгії” [19], “Ремлі проти Франції [20].

У справі “Дактарас проти Литви” йдеться про те, що, по-перше, орган, який розглядає справу, повинен бути безстороннім суб'єктивно, тобто жодний його член не повинен мати будь-якої особистої зацікавленості або упередженості. У цьому розумінні вважається, що суддя є безстороннім, якщо немає доказів, які б свідчили про протилежне. По-друге, такий орган повинен бути безстороннім з об'єктивного погляду, тобто, він повинен надати достатні гарантії, які б виключали будь-які законні сумніви стосовно цього. Згідно з критерієм об'єктивної безсторонності, необхідно з'ясувати, чи існують факти, встановлення яких може викликати сумніви щодо безсторонності суддів [21].

У справі “Фельдман проти України” зазначено, що при визначенні безсторонності у розумінні п. 1 статті 6 має бути застосовано два критерії: перший виходить з необхідності знати власне переконання того чи іншого судді у певній справі, інший

– у з'ясуванні того, чи забезпечував суддя належні гарантії для усунення будь-якого сумніву з цього приводу. У справі “Бушемі проти Італії” заявник скаржився на упередженість голови суду в справах неповнолітніх. Він заявив, що його справу було розглянуто не таким судом, з головою якого він би міг провести дебати. У зв'язку з цим Суд підкреслив, що судді повинні виявляти достатню стриманість при виконанні ними службових обов'язків, щоб гарантувати репутацію безсторонності суду [22].

Розгляд кримінальної справи, включаючи процедурні елементи, має бути змагальним і в цьому процесі повинен бути забезпечений принцип рівності сторін, тобто обвинувачення та захисту. Як зазначено у справі “Моїсеєв проти Росії”, обвинувачення не повинне зловживати домінуючим становищем [23]. Так, одна із заявниць скаржилася, що було порушено її право на справедливий судовий розгляд, оскільки її не ознайомили з важливим доказом. У рішенні, ухваленому у справі “Куопіла проти Фінляндії” Європейський суд з прав людини одностайно постановив, що мало місце порушення статті 6 (право на справедливий судовий розгляд) Європейської конвенції з прав людини. По справі “Краксі проти Італії” Суд відзначив, що покази свідка, які були оголошені у суді першої інстанції з огляду на неможливість встановити місце знаходження свідка, не призвели до засудження заявника. Нemoжливiсть допиту заявником цього свідка не перешкоджала праву допитувати чи вимагати допиту свідків обвинувачення. Крім того, на цій стадії процесу заявник не вказав на необхідність допиту цього свідка з метою встановлення істини і не заявив про те, що непроведення такого допиту порушить його право на захист [24]. Чимало справ присвячено вимозі гласності судового розгляду. Так, у справі “Екбатані проти Швеції” заявник скаржився, що апеляційний суд виніс рішення з його справи, не провівши публічних слухань. У справі “Федже проти Швеції” та “Хельмер проти Швеції” Суд констатував, що, оскільки не було проведено публічних слухань без вагомих на те підстав, мало місце порушення статті 6 п. 1 [25].

Публічний характер розгляду надає сторонам у справі гарантію, що правосуддя не здійснюватиметься таємно, без публічного освітлення; це також один із засобів підтримання довіри до судів. Забезпечуючи прозорість здійснення правосуддя, публічність дає змогу досягти мети пункту 1 статті 6, а саме – забезпечити справедливий судовий розгляд, гарантія якого є одним з основоположних принципів будь-якого демократичного суспільства.

Наголосимо, що, як зазначено у Висновку № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів, судові рішення повинні бути обґрунтованими. Якість судового рішення залежить головним чином від якості його обґрунтування. Належне обґрунтування є імперативом, яким не можна нехтувати в інтересах швидкості розгляду. Виклад підстав прийняття рішення не лише полегшує розуміння та сприяє визнанню сторонами суті рішення, а насамперед є гарантією проти свавілля. Це зобов'язує суддю дати відповідь на аргументи сторін та вказати на доводи, що лежать в основі рішення й забезпечують його правомірність, а також дає можливість суспільству зрозуміти, яким чином функціонує судова система [26].

Важливою конвенційною вимогою є право на правову допомогу захисника. По справі “Марі проти Сполученого Королівства” було зазначено, що суддя, який розглядав справу, не зробив несприятливих для заявника висновків з приводу його неспроможності дати свідчення в суді. Через це Суд обмежився головним питанням у справі заявника, а саме — тим, що на заявника вплинули умови примусового тримання в

Каслреагській поліційній дільниці і, як наслідок, при висуненні йому обвинувачення він не скористався правовою допомогою захисника. Суд взяв до уваги те, що заявник після прибуття до Каслреагської поліційної дільниці звертався з конкретною вимогою надати йому можливість зустрітися з адвокатом. Проте було вирішено зволікати з наданням йому правової допомоги захисника, після чого проведено більш ніж сорокавосьмигодинний допит заявника, під час якого він не мав можливості скористатися порадами адвоката. Відтак Європейський суд з прав людини одногосло постановив, що мало місце порушення пункту 1 статті 6 у поєднанні з пунктом 3 (с) статті 6 (право на справедливий судовий розгляд і право на правову допомогу захисника) Європейської конвенції з прав людини [27]. У цьому розумінні передусім йдеться про доступ до адвоката, як-от у справах “Бондаренко проти України”, “Задорожний проти України”, “Паскаль проти України”, “Тарасов проти України”, “Панасюк проти України”, “Карпюк і Ляхович проти України” та ін.

Висновки. У прецедентній практиці Європейського суду з прав людини відбувається адекватна об’єктивна оцінка конвенційних вимог, що є важливим для національного правозастосування з огляду на потребу врахування його аксіологічних засад. У цьому контексті очевидною стає потреба розгляду характеру об’єктивності усіх без винятку конвенційних засад.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс] – Режим доступу http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004
2. Рекомендація (2004) 6 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам “Щодо вдосконалення національних засобів правового захисту” [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_718
3. Марочкін І.Є. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації / Судова реформа в Україні. Проблеми та перспективи / Мат. наук.-практ. конф. 18-19 квітня 2002 р., м. Харків. – К.; Х.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 31–34.
4. Лужанський А. В. Безсторонній суд як об’єкт доступу в контексті міжнародних зобов’язань України / А. В. Лужанський // Вісник Верховного суду України. – 2012. – № 2. – С. 20 – 25.
5. Овчаренко О. М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації : Дис. канд. юрид. наук: 12.00.10 / Олена Миколаївна Овчаренко – Х., 2007. – 249 с.
6. Семенов В. М. Конституционные принципы гражданского судопроизводства / В. М. Семенов. – М.: Юрид. лит., 1982. – 152 с.
7. Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення / [Бернюков А. М., Бігун В. С., Лобода Ю. П. та ін.]; під ред. В. С. Бігуна. – К., 2009. – 316 с. – (Бібліотека міжнародного часопису “Проблеми філософії права”).
8. Андрусенко В. В. Конвенція про захист прав і основних свобод людини і кримінальний процес / В. В. Андрусенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.judges.org.ua/seminar21-4.htm>
9. Тацій В. Я. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія і практика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://meگو.info/матеріал/33-окремі-положення-європейської-конвенції->
10. Качан В. В. Практика розгляду справ Європейського суду з прав людини проти України: проблемні питання / В. В. Качан // Європейський суд з прав людини: діяльність та здобутки. – Одеса : ЄАСП, 2009. – С. 47 – 50.
11. Коліушко І. Конституційні зміни : загрози незалежності суду і як їх не допустити / І. Коліушко, Р. Куйбіда // Дзеркало тижня. – 2013. – № 25 [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://gazeta.dt.ua/LAW/konstituciyni-zmini-zagrozi-nezalezhnosti-sudu-i-yak-yih-ne-dopustiti-_html

12. Банчук О. А. Вимоги статті 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод до процедури здійснення судочинства / О. А. Банчук, Р. О. Куйбіда. — К. : ІКЦ “Леста”, 2005. — 116 с.
13. Шевчук С. Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод: практика застосування та принципи тлумачення у контексті сучасного українського праворозуміння / С. Шевчук // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. — 1999. — № 2 [Електронний ресурс]. — Режим доступу <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?Aldx=416>
14. Олійник А. Суд як суб’єкт забезпечення європейських стандартів права на судовий захист / А. Олійник // Ефективність державного управління. — 2012. — Вип. 32. — С. 144 — 150.
15. Opinion 1 (2001) of the Consultative Council of European Judges (CCJE) for the attention of the Committee of Ministers of the Council of Europe on standards concerning the independence of the judiciary and the irremovability of judges [Електронний ресурс]. — Режим доступу [https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CCJE\(2001\)OP1&Sector=secDGH&Language=lanEnglish&](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CCJE(2001)OP1&Sector=secDGH&Language=lanEnglish&)
16. Базові принципи незалежності судових органів [Електронний ресурс]. — Режим доступу http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_201
17. Case of de Cubber v. Belgium (Application No 9186/80) [Електронний ресурс] — Режим доступу [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57465#{“itemid”:\[“001-57465”\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57465#{“itemid”:[“001-57465”])
18. Case of Campbell and Fell v. the United Kingdom (Application No 7819/77; 7878/77) [Електронний ресурс]. — Режим доступу [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57456#{“itemid”:\[“001-57456”\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57456#{“itemid”:[“001-57456”])
19. Case of Piersack v. Belgium (Application No 8692/79) [Електронний ресурс]. — Режим доступу [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57557#{“itemid”:\[“001-57557”\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57557#{“itemid”:[“001-57557”])
20. Case of Remli v. France (Application No 16839/90) [Електронний ресурс]. — Режим доступу [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57983#{“itemid”:\[“001-57983”\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57983#{“itemid”:[“001-57983”])
21. Case of Dakaras v. Lithuania (Application No 42095/98) [Електронний ресурс] — Режим доступу [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-58855#{“itemid”:\[“001-58855”\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-58855#{“itemid”:[“001-58855”])
22. Case of Buscemi v. Italy (Application No 29569/95) [Електронний ресурс] — Режим доступу <http://sim.law.uu.nl/SIM/CaseLaw/hof.nsf/e4ca7ef017f8c045c1256849004787f5/e23b62adf626a395c12567f40046db10?OpenDocument>
23. Case of Moiseyev v. Russia (Application No 62936/00) [Електронний ресурс] — Режим доступу [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-88780#{“itemid”:\[“001-88780”\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-88780#{“itemid”:[“001-88780”])
24. Справа “Кракс проти Італії” [Електронний ресурс]. — Режим доступу <http://lawua.info/jurdata/dir233/dk233096.htm>
25. Case of Helmers v. Sweden (Application No 11826/85) [Електронний ресурс]. — Режим доступу <http://sim.law.uu.nl/SIM/CaseLaw/hof.nsf/233813e697620022c1256864005232b7/>
26. Висновок № 11 (2008) Консультативної Ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо якості судових рішень // Міжнародні стандарти у сфері судочинства. — К. : “Істина”, 2010. — С. 347 — 359.
27. Рішення у справі “Марі проти Сполученого Королівства” [Електронний ресурс]. — Режим доступу <http://www.eurocourt.in.ua/Article.asp?Aldx=245>